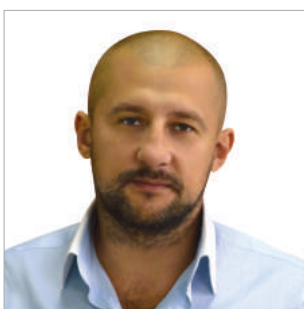

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Д. С. Йора
аспірант Інституту держави
і права ім. В.М.Корецького
Національної академії наук України

Однією з форм прояву правосвідомості є правова культура, зміст якої – сукупність знань про право. На відміну від правової свідомості правова культура охоплює матеріальну і духовну сторони буття суспільства і, як явище соціальне, відображає якісний стан правового життя суспільства на кожному етапі його розвитку. Розвиток правової культури обумовлюється історичними, соціально-економічними, політичними умовами, які об'єктивно складаються в суспільстві, ступенем гарантованості державою та громадянським суспільством прав і свобод людини. Становлення України як демократичної, правової держави, формування засад громадянського суспільства зумовлюють необхідність підвищення рівня правової культури населення.

Варто зазначити, що дослідження правової культури, як важливого елементу правової системи і як чинника, що впливає на становлення та

розвиток державності загалом, уже здійснювали вчені-правознавці, зокрема: С. С. Алексєєв, В. Д. Бабкін, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, І. В. Осика, Є. В. Назаренко, М. І. Магузов, А. О. Селіванов, Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик та ін. Поняття правової культури тісно пов'язане з такими поняттями, як правосвідомість, правова поведінка, правове виховання, які в різний час досліджували науковці М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, В. М. Кудрявцев, Г. О. Мурашин, М. О. Теплюк та ін.

Вивчення правової культури суспільства потребує аналізу його правового життя під певним кутом зору. Особливого значення для дослідження набуває категорія «культура», за допомогою якої в науці визначають багатогранне, поліфункціональне і, відповідно, досить складне явище. У філософській літературі налічується понад 400 визначень поняття «культура», і їх кількість у вітчизняній та іноземній літературі постійно зростає [1].

Переходячи до визначення правової культури, варто навести передусім висловлювання академіка Ю. С. Шемшученка: «Право і культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими між собою категоріями. Це зумовлено тим, що право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю. Цей зв'язок і взаємодія простежуються по багатьох напрямках» [2].

Правова культура відрізняється від інших видів культури своїм предметом, оскільки формується і функціонує у сфері правових явищ, правомірної діяльності і правомірної поведінки.

Правова культура – це особливе соціальне явище, що може бути сприйняте як якісний правовий стан особистості й суспільства і структуроване за різними підставами. Комплексне використання накопиченого в теорії правової культури матеріалу необхідно насамперед для того, щоб забезпечити всебічне вивчення проблеми.

Загальними рисами правової культури є властивості, притаманні всім видам культури як умови, спосіб і результату діяльності особи і суспільства. Особливі риси правової культури пов'язані з правом та правовими явищами.

Під правовою культурою розуміють обумовлене всім соціальним, духовним, політичним та економічним устроєм якісне становище правового життя суспільства, яке виявляється в рівні розвитку правової діяльності, якості законодавства, рівні правосвідомості громадян, гарантованості та захищеності їх прав і свобод.

Правова культура – це умова, спосіб та результат діяльності держави і суспільства у правовій сфері. Правова культура включає в себе лише позитивні компоненти, такі, як правомірна соціально активна поведінка, високий рівень правосвідомості тощо, оскільки негативні компоненти – протиправні установки, протиправна поведінка, правовий нігілізм не можуть бути культурними цінностями. Поняття правової культури тісно пов'язане з відображенням правової захищеності окремої особи.

Сучасні правознавці визначають правову культуру як систему правових цінностей, що відповідають рівню правового прогресу, досягнутого суспільством, і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності [3].

При такому визначенні показник правової культури – це міра активності суб'єкта права у правовій сфері, добровільності виконання правових норм, реальності прав і свобод громадян. Рівень правової культури впливає на ефективність правового регулювання, характер законодавства, форми й засоби забезпечення прав громадян, ступінь визначення загальнолюдських цінностей, норм міжнародного права.

Можна зробити такі висновки, що стосуються змісту категорії

«культура», на основі чого імплементувати всі ознаки категорій до визначення правової культури.

По-перше, правову культуру необхідно розглядати у двох головних та взаємопов'язаних аспектах: стосовно суспільства в цілому та особистості зокрема. Між ними існують зв'язки, єдність, взаємообумовленість та взаємодія.

По-друге, правова культура – це засіб правового регулювання суспільних відносин, заснованих на законах, формах взаємодії їх учасників.

Проявом ставлення особистості та суспільства до права, законності є правосвідомість як частина правової культури. Правосвідомість формується під дією об'єктивних та суб'єктивних факторів суспільного розвитку. На нього впливають не тільки історичні та соціальні процеси, а й геополітична ситуація в державі і духовна сфера суспільства. Якщо правова система функціонує в умовах законності, свободи, соціальної справедливості, поваги до права, це сприяє зростанню правосвідомості всіх суб'єктів.

По-третє, правова культура органічно пов'язана та взаємодіє із законодавством. В умовах демократичної процедури закони можуть прийматися більшістю голосів, власникам яких бракує професіоналізму. У боротьбі за закони відбувається зіткнення поглядів представників різних правових культур, що не може не відобразитися на якості законодавчої діяльності.

Якщо право – це встановлена законом міра соціальної свободи, то закони і всі інші юридичні норми повинні бути послідовним вираженням цієї свободи, що відповідає завданням та цілям правової держави. Якість законодавства оцінюється не тільки і не стільки вирішенням економічних, політичних та інших завдань суспільного розвитку, скільки закріпленням надійних гарантій прав, свобод та

інтересів особистості, інших суб'єктів правових відносин.

По-четверте, матеріально-предметна сфера правової культури визначається, з одного боку, економічними факторами, а з іншого – традиціями даного суспільства.

Ментальний бік правової культури включає в себе буденну і теоретичну правосвідомість, тобто комплекс уявлень про політику, закони, правосуддя, які впливають на поведінку людей, відображаються на змісті та формі правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, ставлення людей до права є одним із показників правової культури.

Правова культура використовується як інструмент стану правового життя суспільства в цілому. Ось чому важливо вивчати клімат політичного життя, атмосферу, пов'язану з правовідносинами.

По-п'яте, правову культуру неможливо зводити тільки до знання законів. Оцінний момент є найважливішим компонентом правової культури, бо ціннісні орієнтації та ідеали створюють той еталон, із яким порівнюється рівень правової культури у правовій сфері.

По-шосте, правова культура – специфічний засіб спілкування суб'єктів політичного й правового життя суспільства, що виражається в різних формах правомірної поведінки та мислення, побудованого на вільному виборі гарантованих законами правових засобів досягнення поставлених цілей.

У правовій державі існує система гарантій реалізації правового статусу людини, однак необхідне розумне співвідношення прав та обов'язків, свободи і відповідальності. Особливу роль у системі цінностей правової культури відіграють права та обов'язки, через які в суспільстві розвивається атмосфера демократизму, законності, правопорядку. Але для цього необхідно підкріпити правосвідомість

особистості та суспільства механізмом дій норм законодавства.

По-сьоме, правовій культурі протистоять такі явища, як правопорушення, невиконання законів, бездіяльне ставлення до обов'язків, які створюють антикультуру в суспільному ладі та державному устрої. Вони негативно впливають на правопорядок, режим законності, породжують правовий нігілізм. Подібні явища – це відмова від існуючої в суспільстві правової культури, її цінностей.

Таким чином, ураховуючи всі підходи до визначення правової культури, спробуємо дати акумульоване визначення цього поняття. Правова культура – це структурно-складне цілісне утворення, яке включає в себе якісний стан правового життя суспільства, відображеного в досягнутому рівні досконалості правових актів, правової і правозастосувальної діяльності, правосвідомості та правового розвитку особистості, а також у ступені свободи її поведінки і взаємної відповідальності держави та особистості, що позитивно впливає на суспільний розвиток та підтримання умов функціонування суспільства.

Вивчення структури правової культури є важливим напрямом розуміння її сутності, виділення ролі та місця в правовому житті суспільства. Буде неправильним зводити структуру правової культури лише до переліку її елементів, бо структура – це або побудова об'єкта, або сукупність його елементів та відносин між ними, або система всіх чи тільки постійних зв'язків елементів, що утворюють одне ціле, або, нарешті, принцип, спосіб, закон зв'язків елементів цілого. Необхідно з'ясувати не тільки співвідношення цих елементів, а й їх єдність, систему.

Про правову культуру будь-якого суспільства можна судити на підставі рівня розвитку та досконалості системи нормативно-право-

вих актів, у яких відображена вся соціально-правова ситуація держави. Правові акти свідчать про рівень розвитку всього суспільства, оскільки відображають атмосферу, що панує в тому чи іншому суспільному ладі, суспільних відносинах.

При визначенні якості правової культури суспільства необхідно враховувати й стан індивідуальних правових актів: правозастосувальних (рішення й вироки судів, постанови слідчих, акти прокурорів, документи адміністративно-управлінської сфери і т.д.) та правореалізуючих (господарські договори тощо).

На підставі аналізу правових актів, а також інших текстів правового характеру можна зробити висновок про рівень розвитку не тільки правової культури суспільства, а й культури в цілому.

Таким чином, першим і найбільш вагомим елементом правової культури суспільства є рівень розвитку права.

Але правова культура не залежить від права (в цьому контексті під правом розуміють насамперед юридичне право). Жодні закони не зможуть підняти її рівень шляхом декларування окремих норм. Правова культура з'являється не із документів – її там бути не може; правова культура з'являється із життя. Процес її становлення характеризується формуванням певних культурно-правових цінностей, сформованих певною національною часово-просторовою дійсністю [4].

Наступним компонентом системи правової культури, на нашу думку, виступає рівень розвитку правової діяльності як засобу існування правової дійсності, бо правові акти, які не задіяні в правовій діяльності, є «мертвими» і тому не впливають на суспільне життя держави. Структура діяльності правової культури складається з рівнів розвитку різних видів юридичної діяльності.

Практична юридична діяльність, як зазначалося вище, складається з діяльності щодо створення правових норм (правотворчість) та їх реалізації (правозастосування).

Для оцінки правової культури суспільства має значення аналіз правотворчої діяльності, високий рівень якої впливає на рівень розвитку нормативно-правових актів.

Правова культура суспільства багато в чому визначається реальною правовою поведінкою громадян, їх діяльністю з реалізації права, а також тим, наскільки є зрозумілими і вчасно виконуються ними обов'язки, дотримуються заборони та повноцінно використовуються права.

Ще одним елементом системи правової культури повинен виступати рівень правосвідомості, оскільки рівень правотворчої діяльності впливає на правосвідомість – і навпаки.

Правова культура відображає правову дійсність і регулює поведінку особистості у сфері права. Ставлення особистості до своїх прав та обов'язків, у якому проявляється й її ставлення до права, законності та справедливості, здійснюється через певні функції правової культури.

Для визначення функцій правової культури необхідно, перш за все, виходити з трактування поняття «функція».

Функція (від латинського *function* – виконання, діяльність) – це обов'язок, коло діяльності, призначення [5] робота кого-небудь, чого-небудь, чогось, повинність, місія, явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і перетворюється відповідно до його змін [6].

Дослідники правової культури вже зазначали, що правова культура виконує декілька функцій, проте окремо ці функції не аналізувались. До складових функціонування правової культури деякі вчені відносять: функцію

виховання свідомого ставлення до права, функцію нормативно-правового регулювання, інформаційну функцію, функцію правової поведінки. Прибічники такої позиції підкреслюють, що право як специфічний регулятор суспільних відносин діє подвійно: по-перше, у сукупності з іншими соціальними механізмами воно викликає ідеологічний вплив; по-друге, – специфічним шляхом, надаючи сторонам юридичні права і обов'язки. На їх думку, права культура охоплює обидва вказаних способи [7]. Тому функції правової культури в цілому допомагають більш наочно уявити всі зв'язки, що існують між правом і процесом його практичної реалізації. Завдяки функціям правової культури більш активно відбувається залучення громадян до державного і громадського життя [8].

Правова культура в демократичному суспільстві має бути спрямованою на виховання таких людей, які поважають закон, але чинять супротив у тому разі, коли їх права порушуються. Її реалізація може бути дієвою, якщо в кожній людині будуть чіткі ідеї обмеження влади та готовність боротися законними засобами для підтримки цих обмежень. Однак з огляду на минуле, більша частина громадян нашого суспільства не буде чинити опір на порушення своїх прав, оскільки їх поновлення – це досить важкий та довгий шлях.

Особа з високою правовою культурою не намагатиметься щоразу замислюватися над проблемою «Що таке правова держава, як вона виникла?», а сформулює для себе інші завдання, які стануть суттю її правової свідомості. Вона повинна замислюватися над своїми вимогами до державних та правових інститутів і віддавати перевагу життю в стабільній організованій державі, а не в такій, де панує беззаконня. Особа з високим рівнем правової куль-

тури особливого значення буде надавати функціонуванню тих чи інших правових інститутів, тобто придатності кожного з них для виконання відповідних функцій. Немає сумніву в тому, що процес національного державотворення, який є найбільш суттєвим проявом національної свідомості, багато в чому (якщо не в головному) залежить від правової культури суспільства загалом та правової культури особистості зокрема. Тому її формування, виховання народу, перш за все, молоді, у цьому дусі є надзвичайно важливим і актуальним завданням, одним з головних напрямів правовиховної роботи. Але при цьому треба мати на увазі, що невід'ємною особливістю процесу формування самосвідомості є зміна форм і змісту правовиховного впливу.

Правова культура, як і правосвідомість людини, формується під впливом різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторів. Проте правосвідомість здебільшого не завжди стабільна і включає в себе як позитивні, так і негативні переконання, погляди, оцінювальні судження. Правильно орієнтована загалом, вона певною мірою може бути і дефектною. Правова культура – це лише позитивні соціальні цінності, у тому числі погляди, мотиви, установки, переконання, які лежать в основі правомірної поведінки. Однак необхідно враховувати рівень цих соціальних цінностей. На нашу думку, правова культура є особливим баченням правового життя суспільства, яке охоплює всі її сторони (у тому числі й негативні). У зв'язку з цим виникає можливість вимірювати рівні правової культури (особа не може бути повністю позбавлена правової культури, просто її рівень може бути досить низьким).

Провідною характерною рисою правової культури будь-якого суспільства є ставлення до власної державності.

Сучасний стан правової культури перебуває у кризовому стані, у процесі пошуку більш раціональних орієнтирів і становлення. Кризові явища, деморалізація, глобальна бідність та інші негативні явища змушують людей і українське суспільство заради виживання здійснювати переоцінку тих правових і соціальних цінностей, норм, інститутів, які не відповідають потребам сучасного життя.

Зазначені негативні явища сьогодення відбиваються і на стані правової свідомості та правової культури суспільства. Очевидними є факти занепаду національного духу, схильності до соціальної паніки і страху, відчаю, зневіри в майбутньому держави. За цих умов сенс існування і функціонування державної влади девальвується, низькою є ефективність діяльності органів державної влади, особливо парламенту, судів, правоохоронних органів, що не додає оптимізму настроям народу України. У свою чергу, криза правової культури каталізує кризу правової системи Української держави.

Необхідність формування правової культури особистості, за якої повага до права, закону стає особистим переконанням кожної людини, висуває вимоги до забезпечення не лише зовнішньоправомірної поведінки членів суспільства, а поведінки, заснованої на глибокому усвідомленні необхідності та потреби у правових нормах, на переконанні в їх справедливості й цінності. Така поведінка невід'ємна від правової культури і дозволяє обирати найбільш ефективні шляхи здійснення прав та виконання обов'язків, заснованих на повазі до права, сприяє перетворенню потреб закону на життєву необхідність. Правова культура дозволяє регулювати їх взаємовідносини у правовій сфері.

Розвиненість правової культури є лише першим кроком до побудови правової, соціальної держави.

Коли Конституція України та інші нормативно-правові акти будуть точно відображати об'єктивну дійсність, а їх конкретні положен-

ня не лише встановлювати певні норми, а й знаходити своє повне підтвердження, втілення в життя суспільства та держави, тільки тоді

зможемо вести мову про державу, в якій суспільство має високий рівень правової культури та правової свідомості. ■

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Оніщенко Н. Правова культура в Україні: хто винен і що робити? / Н. Оніщенко // Віче. – 2010. – № 14. – 1 с.
2. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади взаємодії права і культури // Право та культура: теорія і практика : мат. міжн. наук.-практ. конф. – К. : МП «Леся», 1997. – С. 4-5.
3. Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова. – К. : Юрінком, 1997. – 20 с.
4. Дмитрієнко І. В. Українська правова культура як нормативне небіологічне явище // Держава і право : зб. наук. праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 44. – С. 105-110.
5. Словарь иностранных терминов / Под ред. И. В. Лехипа, С. М. Локшиной, Ф. Н. Петрова (гл. ред.) и Л. С. Шаумяна. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Советская энциклопедия, 1964. – 784 с.
6. Сліпушко О. М. Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. Правопис. Граматика / Під ред. В. А. Михалко. – К. : Криниця, 1999. – 511с.
7. Козюбра Н. И. Социалистическое право и общественное сознание. – К. : Наукова думка, 1979. – 156 с.
8. Стумбина Е. А., Кузнецов А. В., Зглитис В. В. Механизм реализации Конституции (государственно-правовой аспект). – Рига, 1984. – 215 с.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Д. С. Йора

У статті розкрито зміст поняття «правова культура», вивчається структура правової культури. Зазначаються вчені-правознавці, які досліджували дану проблематику.

Акцентується увага на категоріях, ознаках та функціях правової культури.

Пояснюється, що рівень розвитку права залежить від найбільш вагомого її елементу – правової культури суспільства, на підставі чого робиться висновок про рівень розвитку не тільки правової культури суспільства, а й культури загалом.

Наголошується на важливості правової культури суспільства як однієї з форм правової свідомості.

Ключові слова: правова культура, правова свідомість, право, культура, повага до права, правова держава, правова система.

Стаття надійшла до редакції: 31.08.2016.